

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

*Non sunt contemnenda quasi
parva sine quibus magna constare
non possunt.*

S. Hieronymus

ОСНИВАЧ
ПАВЛЕ ПОПОВИЋ

УРЕДНИШТВО
ЗЛАТА БОЈОВИЋ, СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, JOLANTA DZIÓBA,
GIORGIO ZIFFER, MIŁICA JAKÓBIEC-SEMLOWA,
ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ, ЈОВАНКА КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ,
НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ,
JOHANNES REINHART, ЂОРЂЕ ТРИФУНОВИЋ

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

КЊИГА ОСАМДЕСЕТ СЕДМА
2021

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
2021

Оригинални научни рад
Примљен: 1. 9. 2021.
Прихваћен: 30. 9. 2021.

ПРЕДЗНАЦИ СМРТИ У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ СРБА*

У народној култури Срба, а шире и свих Словена, велики значај се придаје крућу веровања, обредних и ритуалних радњи, које су везане за смрт човека. Пийање пиренутика и жеља да се открије када би нечија смрт могла наступи су утицали на перцепцију неких догађаја као прекоинтервених. У зависности од актера и времена у ком се одигравају, одређене појаве у природи и домаћинству су тумачене као најава смрти неког блиског члана породице, даље рођака или суседа. Према традиционалним предсказама, као носиоци радње која најављује смрт се често јављају домаће и дивље животиње. Такође, као предзнаци смрти су тумачене, али и данас се тумаче, неке појаве у кући (шкрипа, разбијање посуђа и сл), зајим догађаји везани за посмртне обреде и за неке хришћанске изразнике, као и снови с одређеним мотивима.

У раду ће се посматрати и анализирати народна веровања о предзнацима смрти код Срба. Истраживаће се начин на који су поменута веровања формирана и њихова актуелност.

У коришћених истраживања су укључене, пре свега, монографије и научни радови о народној култури Срба, али и других јужнословенских народа.

Корпус и досадашња истраживања

У досадашњим научним истраживањима народне културе Срба, тема предзнака смрти је ретко и фрагментарно обрађивана. Овим питањем се најсистематичније бавио Тихомир Ђорђевић¹. Народна веровања о предзнацима смрти се срећу у монографијама и студијама, које се односе на животни циклус, посмртне обреде и народну културу Срба уопште, при чему је њихово постојање на одређеној територији најчешће само констатовано и није се залазило у детаљније тумачење².

* Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200170 од 05.02.2021.

¹ Т. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. 4, Београд, 1984, 146–150.

² Уп. Д. Антонијевић, *Алексиначко Поморавље*, Српски етнографски зборник LXXXIII, Београд, 1971; С. Бајић, *Погребни обичаји и надгробни споменици сеоског*

Понашање домаћих животиња као предзнак смрти

Пас

Пас се одликује амбивалентном симболиком у јужнословенским народним веровањима – с једне стране, сличан је вуку³, што га чини повезаним са хтонским светом, док је, с друге стране, чувар дома. Његово завијање је код Срба свуда тумачено, а и данас се тумачи, као најава смрти. У Лесковачкој Морави се говорило да је смрт „приспела”, ако пас завија⁴. Код Срба у Румунији се веровало да ће умрети неко у кући када пас „без повода урличе”⁵, док се у Семберији сматрало да завијање пса у „невакат” седам дана у близини нечије куће најављује смрт⁶. У Левчу и Темнићу се држало за лош знак и када се пас ваља, зато што, како се говорило, и на тај начин слуги да ће неко од укућана умрети⁷.

У појединим случајевима се пажња поклањала месту одакле се завијање чује, чији пас то чини и на који начин, па се на основу тога предвиђало ко би могао умрети. У Левчу и Темнићу се сматрало да није добро, ако домаћинов пас завија, зато што ће највероватније умрети сам домаћин⁸. Уколико би пас завијао у кући покојника, у Хомољу су веровали да најављује смрт још неког из породице. Говорило се и да предсказује газдину смрт, ако завија у глуво доба као вук, а ако то чини ујутру или увече, онда се сматрало да ће умрети неки други укућанин⁹. У Црној Гори се веровало да ће умрети човек из куће ка којој се пас окренуо док завија¹⁰. У Хрватској се сматрало да пас најављује смрт, ако

становништва у Семберији, *Зборник радова Етнографског института*, књ. 9, Београд, 1979, 321–360; М. Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996; Т. Вукановић, *Енциклопедија народног животова, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метихију. VI век – почетак XX века*, Београд, 2001; Л. Грђић Бјелокосић, *Из народа и о народу*, Библиотека Баштина, књ. 17, Београд, б.г.; Д. Ђорђевић, *Животи и обичаји народни у лесковачком крају*, Лесковац, 1985; С. Мијатовић, *Обичаји српског народа из Левча и Темнића*, Српски етнографски зборник VII, Београд, 1907.

³ О семантици и симболици вука у јужнословенским народним веровањима: Р. Plas, *De wolf in Servokroatische en Russische spreekwoorden. Een semantisch en folkloristisch onderzoek. Diss. lic.* Gent, 1995; Р. Plas, „Nekoliko aspekata simbolike vučjih usta u srpskim običajima i verovanjima”, *Kodovi slovenskih kultura 4: Delovi tela*, Београд, 1999а, 184–212.

⁴ Д. Ђорђевић, *Животи и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски етнографски зборник LXX, Београд, 1958, 488.

⁵ Б. Крстић, *Код Белој Брешка и око њега*, Букурешт, 1987, 192.

⁶ С. Бајић, *Погребни обичаји и надгробни споменици сеоског становништва у Семберији*, *Зборник радова Етнографског института*, књ. 9, Београд, 1979, 325.

⁷ С. Мијатовић, *Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу*, Српски етнографски зборник XIII, Београд, 1909, 419.

⁸ *Исто*, 409.

⁹ С. Милосављевић, *Српски народни обичаји из среза хоомљског*, Српски етнографски зборник XIX, Београд, 1914, 300–301.

¹⁰ Т. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашег народа*, књ. 1, Српски етнографски зборник LXXII, Београд, 1958, 249.

приликом завијања спусти њушку ка земљи, док се подигнута њушка тумачила као најаву пожара¹¹.

У народу се веровало да се одређеним вербалним формулама и радњама може спречити смрт, коју пас својим завијањем најављује. Обично су га гонили клетвама и жељама да смрт пређе на њега или, ређе, неког другог човека: „За твојом главом” (у Грбљу)¹²; „На главу своју, нека ти буде лошо” (на Косову и Метохији)¹³; „Кукај за твоју главу, кукавче” (у Јарменовцима)¹⁴; „Искобио своју главу”¹⁵; „Иди преко свет и, ако те први човек не убије, изеди цео свет” (у источној Србији)¹⁶. Уколико је завијао туђ пас, говорили су и: „За газдом (*завијао*)!”¹⁷.

Уз поменуте вербалне формуле су псе најчешће терали и тукли, неретко и убијали. У хомољском крају су пса који завија одводили у планину, везивали га и остављали без хране и воде три дана. Уколико би угинуо, сматрало се да ће се његово предсказање остварити, док би га, у случају да преживи, вратили кући, верујући да се ништа неће догодити¹⁸.

Петао

У народној култури Срба петао је, пре свега, соларни симбол и симбол плодности. Према народним веровањима, његово оглашавање после глувог доба растерује нечисту силу. Ипак, уколико се петао огласи када му није време или у глуво доба, сматрало се да најављује несрећу и смрт. У појединим регијама Србије ови петлови су називани „кривци”.

У Левчу и Темнићу се веровало да су кривци петлови, који закукуричу рано с вечери „и слуте на помор”¹⁹, док се у Тимочкој Крајини говорило да ће неко умрети, уколико певају око вечере²⁰. У околини Велике Планае и Сврљига кривци су петлови који певају око десет часова

¹¹ М. Lang, *Samobor. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 16/1, Zagreb, 1911, 195.

¹² Вид. нап. 11, 250.

¹³ Т. Вукановић, *Енциклопедија народној живоји, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији. VI век – почетак XX века*, Београд, 2001, 329.

¹⁴ С. Кнежевић, М. Јовановић, *Јарменовци*, Српски етнографски зборник, LXXIII, Београд, 1958, 97.

¹⁵ Вид. нап. 2, стр. 149.

¹⁶ Н. Пантелић, *Етнолошка траја из Буџака*, Гласник Етнографског музеја, 37, Београд, 1974, 212.

¹⁷ Вид. нап. 11, 250.

¹⁸ Вид. нап. 10.

¹⁹ Вид. нап. 8, 408.

²⁰ Т. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашег народа*, књ. 2, Српски етнографски зборник LXXII, Београд, 1958, 67.

увече или у глуво доба²¹. Према народним веровањима из лесковачког краја, кривци певају када се неко роди и када умре²². У истом крају се сматрало да ће умрети човек из оне куће у којој је пас залајао када су кривци само једанпут запевали. Уколико би продужили да певају, сматрало се да се ништа лоше неће догодити²³. У хомољском крају се говорило да су кривци црни петлови, који певају пре пола ноћи, зато што их превари ђаво²⁴. У Влахову (у околини Сврљига) се говорило да ће умрети човек из оног дела села према ком се петао окренуо док је певао²⁵.

Оглашавање кривца су, такође, пратиле ритуалне радње и вербалне формуле, чији је циљ био да се поништи злослутна најава петлова. У околини Хомоља се сматрало да човек треба да се окрене на другу страну кревета, уколико је лежао, када су се кривци огласили, или да се премести на друго место, говорећи: „Помако се, одмако се!”²⁶. Пошто би чуле петлове, жене су најчешће ударале гвозденим предметима један о други. У лесковачком крају су узимале жарач и њиме ударале о вериге над огњиштем, верујући да тада неће умрети нико из куће²⁷. У околини Сврљига, у Нишевцу, бацали су угљевље иза врата и говорили: „У Нишевац ражањ, у Драинац месо”²⁸. Тиме се, симболично, смрт слала у друго село (Драинац). У Сврљигу су жене бацале живи угљен иза врата, ударале руком о прозор или гвозденим предметима један о други и шапутале магијску формулу типичну за бајања од болести, односно против нечисте силе: „У гору, у воду, овде ти места нема.” Сматрало се да ће „мору”, ако покуша да уђе кроз врата, дочекати угљен, односно гвожђе, уколико пође на прозор²⁹. У околини Бољевца су жене узимале мало вуне, бацале је у ватру и три пута изговарале: „Ви сте криви, ми нисмо!” Најстарија жена из куће би том приликом ударала у вериге и три пута понављала: „На вас болест, на нас здравље”³⁰. У Босни и Херцеговини су петла који запева када није уобичајено одмах клали, зато што се веровало да би, уколико га оставе у животу, умро старешина куће³¹. Иначе, повезаност петла и домаћина илуструје и народно веровање Срба да петла треба заклати пре но што напуни годину, зато што би, у супротном, умро домаћин, а то би петао и најављивао песмом: „Ја осто, газда не (осто).”

²¹ С. Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, Београд, 2008: 129; С. Петровић, *Митологија, маија и обичаји*, Сврљиг, 1992, 112.

²² Вид. нап. 5, 549.

²³ Д. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у лесковачком крају*, Лесковац, 1985, 129.

²⁴ Вид. нап. 10, 302.

²⁵ С. Петровић, *Митологија, маија и обичаји*, Сврљиг, 1992, 112.

²⁶ Вид. нап. 10, 302.

²⁷ Вид. нап. 24.

²⁸ Вид. нап. 26.

²⁹ Вид. нап. 21.

³⁰ *Исто*.

³¹ *Исто*.

Кокошка

Уколико би кокошка почела да кукуриче као петао, код Срба се веровало да најављује смрт неког од укућана, па су је обично одмах клали. У Грбљу се сматрало да је треба заклати, због тога што слуги смрт мушкарца из куће. У источној Србији су је клали да би „зло остало на њој” и да се „предсказање са њом и сврши”³². У Хрватској су јој обично кидали главу на прагу, а труп бацали преко куће, верујући да ће тако спречити смрт домаћина³³. Једна од клетви у Сврљигу, којом се изражавала жеља да некога задеси зло, управо се односи на кукурикање кокошке: „Ће ти пропева кокошка”³⁴.

У Качеру се веровало да нико неће умрети, ако се кокошка док кукуриче окрене супротно од куће³⁵, док се у Буцаку сматрало да смрт најављује кокошка која пева окренута ка западу³⁶. У Хрватској се на основу боје перја кокошке одређивало да ли најављује смрт (бела кокошка), пожар (жута) или богатство у кући (црна)³⁷.

У Тимочкој Крајини су кокошки која почне да кукуриче чупали мало перја с главе, па су гледали које боје ће бити перје које израсте. Ако би се појавило црно перје, сматрало се да ће неко заиста умрети, па су ту кокошку односили на раскршће и пуштали је да одлута³⁸. У Херцеговини су кокошки која пропева „узимали меру” – ставили би јој главу на огњиште, а затим је превртали према вратима од главе ка репу. Уколико би на праг прво дошла глава кокошке, секли би је секиром, а тело бацали. С друге стране, ако би реп дошао на праг, одрезали би мало од њега, а кокошку пустили³⁹.

У Левчу и Темнићу се предзнаком смрти сматрало и када кокошка снесе веома мало јаје (запртак или испорче)⁴⁰ или јаје без жуманцета, како се веровало на Косову и Метохији⁴¹. У хомољском крају је посебно лош предзнак био, ако кокошка закукуриче на Бадњи дан. Да не би било смрти у породици те године, домаћица би, чим чује кокошку, три пута изговарала: „За твојом (главом) дабогда!” Кокошку су, затим, клали, па

³² Вид. нап. 17, 212.

³³ Т. Масан, *Ћаранје и гатанје (Blato na Mljetu)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXVIII/2, Zagreb, 1932, 229.

³⁴ Вид. нап. 29, стр. 112–113.

³⁵ Ј. Павловић, *Качер и Качерци*, Београд, 1928, 114.

³⁶ Вид. нап. 17, 406.

³⁷ Вид. нап. 12, 196.

³⁸ Вид. нап. 21, 70.

³⁹ Ј. Грђић Бјелокосић, *Из народа и о народу*, Библиотека Баштина, књ. 17, Београд, б.г., 213.

⁴⁰ С. Мијатовић, *Обичаји српског народа из Левча и Темнића*, Српски етнографски зборник, VII, Београд, 1907, 409.

⁴¹ Вид. нап. 14, 177.

би сутрадан, на Божић, свако од укућана појео комадић њеног непеченог срца. Веровало се да после тога нико неће умрети⁴². У Хрватској је постојала иста пракса – уколико би се кокошка огласила, домаћица је била дужна да викне: „Себи о глав, крепала!“ и одмах би је заклала⁴³.

За друге домаће животиње су ређе везивана веровања да могу најавити смрт. На пример, на Косову и Метохији се сматрало да овца која ојагни три јагњета („отројчи се“) предсказује смрт у кући власника стада⁴⁴. Такође, у Качеру, Јарменовцима, Левчу и Темнићу се говорило да во који риче с вечери слуги на смрт и помор⁴⁵. У хомољском крају се веровало и да ће кућа имати ускоро гроб, ако свиња рије под прагом⁴⁶.

Дивље животиње као предзнаци смрти

Птице

Код свих словенских народа се веровало да је кукавица гласник с онога света и да најављује смрт човека пред чијом кућом кука. У народној култури Срба оглашавање кукавице је повезивано са жаљењем и плачем за покојником⁴⁷. У Босни се говорило да човек који у пролеће први у селу чује кукавицу неће дочекати следећу годину⁴⁸. Код Срба се пазило и да кога у рано пролеће не „закука“ или „завика“ кукавица. Наиме, веровало се да је лош знак, ако човек чује ову птицу пре него што доручкује, зато што ће он сам или неко из његове породице исте године умрети⁴⁹. На Косову и Метохији се, у истом случају, говорило да кукавица може да „пребије“, односно „превари“, човека и да ће му те године сигурно неко умрети, зато што „мора се кукати“⁵⁰.

Верујући да ће спречити смрт, људи су, када би чули кукавицу, три пута понављали: „За мојим злотвором!“ У Херцеговини су, такође три пута, изговарали: „Искукала дабогда своју, а не моју главу“⁵¹. Код Источних Словена се јављање кукавице пропраћало речима: „Хорошо

⁴² Вид. нап. 10, 74.

⁴³ F. Ivanišević, *Poljica. Narodni život i običaji*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, X/1, Zagreb, 1905, 88.

⁴⁴ Вид. нап. 14, 177.

⁴⁵ Вид. нап. 36, 113; нап. 15, 97; нап. 8, 410.

⁴⁶ Вид. нап. 10, 302.

⁴⁷ Вид. нап. 21, 16.

⁴⁸ *Исто*, 17.

⁴⁹ Вид. нап. 24, 129; нап. 8, 410.

⁵⁰ Вид. нап. 14, 203.

⁵¹ Вид. нап. 21, 12.

кукуешь, да на свою б голову!" (*Лейо кукаш, али дабоїда за својом ілавом*)⁵².

Појава и грактање врана и гавранова су код свих словенских народа тумачени, а и данас се схватају, као лош предзнак. Уколико лете над кућом, селом, гробљем или круже над главама путника, сматра се да најављују смрт⁵³. Према бугарским народним представама, вранино оглашавање се тумачило као „крв” (*кро, кро*) или „гроб” (*іро, іро, іро*), док се код Пољака доводило у везу са лексемом „труп”⁵⁴.

У Такову се сматрало да смрт у селу најављује гавран који лети ка гробљу или над гробљем⁵⁵. У Херцеговини се говорило да ће кућа остати без домаћина, ако гавран слети на њу. Уколико би се над селом појавило више гавранова, веровало се да ће бити „људске погибије”⁵⁶.

Како би спречили смрт коју гавран својим доласком или грактањем најављује, у Шумадији су говорили: „Ту ти глас, за морем ти част”⁵⁷. У Темнићу су истом приликом понављали: „Колико бео, толико јео, колико сив, толико жив”, а у Колашину: „На пасје месо, вране!”⁵⁸. Код Пољака се сматрало да треба три пута плунути за враном или прво плунути на камен, па га бацити за њом да би се одвратила несрећа⁵⁹. Најчешће су ове радње биле праћене и клетвама: „*Żebyś się na poł rozdarta*” (*Да се раздереш на йола*), „*precz szatanie*” (*несѣани, сатјано*)⁶⁰.

На негативну семантику гаврана и вране је, поред начина на који се оглашавају и хране (птице лешинари), утицала и боја њиховог перја. У Украјини су била распрострањена веровања да је гавран црн, због тога што га је створио ђаво. У народним веровањима Руса, Украјинаца и Бугара о пореклу гавранове боје перја се јављају и одједи апокрифне приче о Ноју, према којој је гавран имао светло перје као голубица, али је за казну постао црн, зато што се није вратио када га је Ноје пустио из барке⁶¹.

Александар Гура сматра да је схватање сове и ћука као весника смрти код Јужних Словена везано за представу о њима као птицама које буде болести. Код Срба у хомољском крају су сова и ћук могли бити и хипостазе неких болести⁶². Уколико сова хуче у околини села или куће,

⁵² А. Гура, *Символика животних в славянској народној традицији*, Москва, 1997, 705.

⁵³ *Истџо*, 537.

⁵⁴ *Истџо*, 536.

⁵⁵ М. Филиповић, *Таковци*, Српски етнографски зборник, LXXXIV, Београд, 1972, 218.

⁵⁶ Вид. нап. 21, 54.

⁵⁷ Вид. нап. 21, 54–55.

⁵⁸ *Истџо*, 55.

⁵⁹ Вид. нап. 53, 537.

⁶⁰ *Истџо*, 537–538.

⁶¹ *Истџо*, 532–533.

⁶² *Истџо*, 572.

сматрало се, али и данас се сматра, да ће неко у селу или кући умрети. У Херцеговини се говорило да ће сигурно умрети човек из оне куће на коју је јејина слетела и пева⁶³. У Кучима се, исто тако, веровало да ће у селу неко умрети, уколико се сова огласи у околини села, док се у хомољском крају сматрало да ће неки укућанин умрети, ако ћукавац слети на оцак куће, па гласно „јауче”. Жене би тада покривале деци уши, па би три пута плунуле преко њих и говориле: „На твојем гробу, дабогда”⁶⁴.

Појава змије и кртице као предзнак смрти

У народним веровањима Срба змија се одликује богатом семантиком. Она може бити хипостаза неких светаца (најчешће Свете Петке или Свете Недеље)⁶⁵ или предака (тзв. кућна змија, змија чуваркућа)⁶⁶, а њена појава се тумачила као упозорење, казна или најава смрти. У Шумадији се говорило да ће неко умрети у кући, уколико се у њој појави змија⁶⁷. Исто тако, у Свилајнцу се веровало да ће неко умрети, погинути или да ће се догодити неко зло, ако се укаже змија покућарка⁶⁸. Према народном веровању из Левча и Темнића, неко из куће мора умрети, и у случају да мачка донесе змију или кртицу⁶⁹. У истом крају, као и у Семберији, сматрало се да смрт неког из домаћинства наговештава и кртица која рије око куће⁷⁰. Појава мравињака у кући је код Срба тумачена на исти начин⁷¹.

Догађаји у кући и домаћинству као најава смрти

Различити догађаји у кући и домаћинству су могли бити тумачени као предзнаци смрти. Често се пуцкетање намештаја (врата, стола, столице) и данас сматра најавом смрти. У лесковачком крају се веровало да је смрт близу, ако таван пуцкета⁷². У Левчу и Темнићу се говорило да ће умрети неко из куће, уколико пукне, прсне или се поломи нека ствар,

⁶³ Вид. нап. 40, 214.

⁶⁴ Вид. нап. 10, 303.

⁶⁵ Д. Ђурић, *Дани у недељи у народној култури Јужних и Источних Словена*, Београд, 2020, 81, 141, 191.

⁶⁶ О кућној змији вид. Љ. Раденковић, *Кућна змија у веровању и предању словенских народа*, Гује и јакрепи. Књижевност, култура, Београд, 2012, 167–184.

⁶⁷ Ј. Павловић, *Животи и обичаји народни у Крајујевачкој Јасеници у Шумадији*. Српски етнографски зборник, XII, Београд, 1921, 132.

⁶⁸ М. Hirtz, *Zmije kućarice*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXVII/2, Zagreb, 1930, 243.

⁶⁹ Вид. нап. 8, 408.

⁷⁰ Вид. нап. 7, 325.

⁷¹ Вид. нап. 68, 111.

⁷² Вид. нап. 5, 488.

без видљивог узрока⁷³. Данас се срећу веровања да је смрт близу кад падне слика, икона, сат са зида или кад будилник изненада почне да звони.

У Крагујевачкој Јасеници се некада сматрало да ускоро мора умрети онај који прескочи основу за ткање⁷⁴. Поменуто веровање у основи има народну представу о животу као нити, па би прескакање нити симболично означавало и њено пресецање или прекидање. Према народним схватањима из Левча и Темнића, најава смрти у кући је и изненадни помор стоке или рођење младунчета са неким физичким недостатком⁷⁵.

Један круг веровања о предзнацима смрти у народној култури Срба је везан и за промене на човековом телу и у његовом понашању. Веровало се, на пример, да појава модрица, брадавица и мртве кости најављује смрт⁷⁶. У Левчу се сматрало да ће неко ускоро умрети, ако нагло промени нарав или се пропије⁷⁷. У Херцеговини се говорило да се чује „мртвачко звоно“, ако некоме запишти у ушима. Сматрало се да пиштање у десном уху најављује смрт мушкарца, док је исти звук у левом значио смрт жене⁷⁸. Поменуто веровање је у складу са народном представом о десној страни као мушкој, а левој као женској⁷⁹.

Догађаји везани за посмртне обреде и гатања о смрти у вези са покојником

Радње које су спровођене у оквиру посмртних обреда су схватане као опасне ситуације, које могу допринети, ако се не спроведу како треба или се у њиховој реализацији појави нека неправилност или неуобичајени елемент, да се умирање настави. Притом, најчешће се веровало да ће умрети неко из покојникове породице.

Код Срба се говорило да ће исте године умрети и трећи укућанин, ако у кући један за другим умру два човека. Како би се то спречило, уз другог покојника се најчешће прилагала замена за трећег у виду крвне жртве. Обично су то били пиле или кокошка, које су стављали у сандук понекад и живе⁸⁰, док би их у Семберији претходно заклали на прагу, па

⁷³ Вид. нап. 41, 410.

⁷⁴ Вид. нап. 68, 134.

⁷⁵ Вид. нап. 8, 409.

⁷⁶ Вид. нап. 68, 132; вид. нап. 40, 214.

⁷⁷ Вид. нап. 41, 456.

⁷⁸ Вид. нап. 40, 214.

⁷⁹ О мушкој и женској страни у народној култури вид. Љ. Раденковић, *Мушка и женска страна у народној култури Срба*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2020, Београд, 2020, 102–113.

⁸⁰ М. Филиповић, *Животи Срба сељака*, Београд, 1894, 338.

сахранили само главу са другим покојником. Као новија појава, такође у Семберији, забележено је сахрањивање крпене лутке уместо животиње да се не би „потрећило”⁸¹.

Према народним веровањима, није добро када покојнику остану отворене очи, зато што и то најављује смрт у кући. Сматрало се да ће ускоро умрети жена, ако би покојнику остало отворено лево око, а уколико би отворено било десно – мушкарац⁸². Такође, у случају да неко руком или ногом закачи покојника, сматрало се да га овај зове к себи, па ће и он ускоро умрети⁸³.

У народној култури Срба се пажња поклањала и догађајима при одласку на гробље и повратку са гробља. Сматрало се да рика или саплитање волова који вуку сандук с покојником на гробље најављују смрт у породици у блиској будућности. Саплитање вола „дешњака” се тумачило као знак да ће умрети мушкарац из покојникове куће, а уколико би то био во који је упрегнут с леве стране – жена. Ако би се истовремено саплела оба вола, говорило се да ће умрети домаћин. С друге стране, саплитање једног па другог вола се тумачило као најаву смрти домаћице⁸⁴. Иста веровања су везивана за волове који би се узнемирили на раскршћу или приликом преласка преко моста у одласку на гробље⁸⁵. Код Срба се веровало да би људи требало заједно да се враћају с гробља у покојникову кућу на ручак. У супротном, уколико би се неко издвојио и први вратио, говорило се да ће он следећи умрети. На основу изгледа гроба, посебно у првих четрдесет дана по погребу, такође се гатало о могућој смрти у кући. Киша или снег који падају на ископан гроб или на покојника, према народним схватањима, најављују још покојника⁸⁶. Уколико би се гроб „распукао”, у Јарменовцима се веровало да ће умрети још неко из куће⁸⁷. У околини Хомоља се говорило да ће умрети нека жена из куће, ако земља на гробу пукне попреко пре него што се наврши година, а и обрнуто – да ће умрети мушкарац, ако гроб пукне уздуж. Пуцање земље на хумци и уздуж и попреко је схватано као најаву општег помора међу децом у селу⁸⁸.

⁸¹ Вид. нап. 7, 324.

⁸² Исто; вид. нап. 36, 111.

⁸³ Вид. нап. 68, 132.

⁸⁴ Вид. нап. 2, 148.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Вид. нап. 2, 149; Вид. нап. 7, 324–325.

⁸⁷ Вид. нап. 15, 97.

⁸⁸ Вид. нап. 19, 257.

Предзнаци и гатања везана за смрт на велике хришћанске празнике

У народној култури Срба су одређени дани и хришћански празници схватани као временски одсеци када се, уз одређене магијске радње, могу одредити будућа догађања у животу људи. Божић је посебно значајан у народном поимању времена, због јаке семантике почетка, тако да се сматрало да ће цела година бити онаква како се овај празник проведе. Неретко су се поменути веровања односила и на време уочи Божића, с обзиром на то да је, према народним представама, залазак Сунца једног дана означавао почетак наредног дана. На Бадњи дан је код Срба била широко распрострањена пракса да се у углове собе бацају ораси и пшеница, па се на основу језгра ових ораха гатало о будућој срећи и напретку куће. У Левчу и Темнићу су један од ораха чували до Младенаца и тада би га разбили. Уколико би му језгро било покварено, сматрало се да ће чувар тог ораха умрети исте године⁸⁹. У Семберији је орах без језгра на божићној трпези, према народним веровањима, такође слутио на смрт⁹⁰. На Косову и Метохији су на Бадњи дан, пошто би бадњак положили на ватру, изували опанке и бацали их преко себе. Веровало се да ће умрети онај укућанин чији се опанак приликом пада „заклопио”, односно падне наопако⁹¹.

У Левчу и Темнићу се веровало да је веома лош знак, ако на некога иде дим угашене свеће на Божић, зато што ће умрети још те године⁹². На истој територији се веровало и да ће умрети човек коме се не види глава на сенци уочи Божића⁹³. У Семберији се, такође, сматрало да ће умрети онај коме се не види сенка приликом догоревања свеће или ако му се не види одраз у води у бунару ујутру на Божић⁹⁴. У Босни и Херцеговини су слушали на кога ће пас уочи Божића прво залајати, зато што се веровало да ће исте године из те куће неко умрети⁹⁵.

Делови Божићне печенице, најчешће прасета, коришћени су такође у гатањима. Обично се гледало у плећку и предвиђало каква ће бити година и здравље укућана. Рупице у плећки су неретко тумачене као најави гроба. Веровало се и да ће неко из куће умрети, уколико на печеници буде раздрта чашица⁹⁶.

⁸⁹ Вид. нап. 41, 411.

⁹⁰ Вид. нап. 7, 325.

⁹¹ Б. Нушић, *Косово: опис земље и народа*, Београд, 1986, 11.

⁹² Вид. нап. 8, 422.

⁹³ Вид. нап. 8, 409.

⁹⁴ Вид. нап. 7, 326.

⁹⁵ Вид. нап. 11, 249.

⁹⁶ Вид. нап. 68, 134.

У Херцеговини се гатало и на основу „крсне” свеће. Најчешће су палили по три свеће, „у знак Свете Тројице”, па су пазили на то како која гори. У случају да све горе једнако, сматрало се да те године нико од укућана неће умрети. Ипак, ако би брже од других горела средња свећа, сматрало се да ће умрети домаћин. Везивање одредница „десно” и „лево” за мушкарца и жену се уочава и у веровању да ће умрети неки мушкарац из породице, ако брже гори свећа која је десно и, обрнуто – да ће умрети жена, уколико брже гори свећа која је лево⁹⁷.

Снови као предзнаци смрти

Код свих словенских народа су одређеним сновима приписивана својства предвиђања и најаве догађаја на јави. Снови који, према народним и савременим тумачењима, најављују смрт се могу поделити у више група, у зависности од главних мотива. Једна група је формирана око мотива недостатка и губљења неког дела тела у сну (најчешће зуба), што се тумачи као директна најаву смрти. Код Срба се верује да, ако човек сања како му ваде зуб с болом, онда ће умрети он сам или неко њему близак из куће или ближе родбине, а ако нема бола – неки даљи рођак⁹⁸. Сматрало се да ће умрети неко близак, уколико се сања да испада предњи зуб, а неко из села, ако у сну испадне неки од задњих зуба⁹⁹. Александар Гура наводи да је мотив испадања зуба у сну интернационалан и да се среће код свих Словена, Немаца, Јермена, Азербејџанаца, Јапанаца, Јевреја¹⁰⁰. Паралеле оваквом тумачењу сна о испадању зуба се срећу још у кинеским сановницима из XI века пре нове ере, затим у староегипатским сановницима из периода VIII–V века пре нове ере, као и у старогрчком сановнику који је у II веку саставио Артемидор из Ефеса¹⁰¹.

Снови везани за кућу су, такође, тумачени као предзнаци смрти, а поготово, уколико се сања како се кућа руши или гори¹⁰², затим како дрво или оцак падају на кућу¹⁰³. С друге стране, веровало се да и зидање куће у сну предсказује рад на „оној”, вечној кући, односно гробници¹⁰⁴.

⁹⁷ Вид. нап. 40, 214.

⁹⁸ Д. Антонијевић, *Алексиначко Поморавље*, Српски етнографски зборник LXXXIII, Београд, 1971, 153; вид. нап. 41, 442; нап. 26, 113; вид. нап. 14, 441.

⁹⁹ Вид. нап. 14, 440.

¹⁰⁰ А. Гура, *Символика тела в сновидениях*, Славянский альманах. вып. 1–2, Москва, 2016, 348.

¹⁰¹ *Исѝо*, 339.

¹⁰² Вид. нап. 15, 97; нап. 41, 458; нап. 7, 325; нап. 14, 440.

¹⁰³ Вид. нап. 41, 442.

¹⁰⁴ Вид. нап. 26, 113.

Једна група снова најављује догађаје супротне сневаним, где се запажа поглед на сан као изокренуту стварност, па тако весеље или свадба у сну најављује супротно – смрт и погреб. Бела боја у сну је, такође, тумачена, а и данас се тумачи, као најава смрти. На пример, верује се да ће умрети човек, којег сневач сања како јаше на белом коњу или носи бело одело¹⁰⁵.

Једна група снова се односи на догађаје који се, симболично, али и директно, могу повезати са смрћу. За предзнак смрти се држало, ако неко сања да пада у бездан или бунар¹⁰⁶, затим како звезде падају с неба¹⁰⁷, да код узглавља постеље стоји арханђел Михаило („Душевадник“) ¹⁰⁸, да некоме гори свећа у руци. Као лош се тумачио и сан у коме се покојник обраћа сневачу и тражи нешто од њега. Такође, уколико неко сања воду или да га је ујела змија, сматрало се предзнаком смрти¹⁰⁹. Најчешће се сматрало да лош сан не треба причати да се не би и остварио. С друге стране, код Украјинаца је забележена супротна народна представа да такав сан треба испричати што већем броју људи и онда се неће остварити¹¹⁰.

Закључна разматрања

У народној култури Срба су многи догађаји, везани за човекову непосредну околину, али и његов психоемоционални живот, могли бити тумачени као предзнаци смрти.

Као најава несреће је често тумачено неубичајено понашање домаћих животиња (дуготрајно завијање пса, оглашавање петла када му није време, кукурикање кокошке, итд), што је, по правилу, подстицало реакцију људи којом би се, како се веровало, поништило остварење најављеног. Данас се поменута народна веровања срећу ретко и пре свега у руралним срединама.

Појава ноћних птица је тумачена као предзнак смрти како због њиховог оглашавања, тако и због народног схватања ових животиња као гласника с *оноі* света. Исто тако, појава змије или кртице, као хтонских животиња, могла је носити само негативни предзнак.

Догађаји у кући и домаћинству који представљају искакање из уобичајеног тока свакодневице, такође су схватани као најаве смрти. Неретко

¹⁰⁵ Вид. нап. 8, 458; нап. 15, 97.

¹⁰⁶ Вид. нап. 14, 441.

¹⁰⁷ Вид. нап. 100.

¹⁰⁸ М. Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996, 394.

¹⁰⁹ Вид. нап. 14, 439.

¹¹⁰ И. Бенъковский, *Смрть, погребеніе и загробная жизнь по понятіямъ и верованію народа*, Киев, 1896, 4.

је у овим представама здравље човека директно везано за дом, тако да пуцање намештаја наговештава нарушавање здравља укућана.

Опремање покојника, одлазак на гробље и сам погреб су схватани као опасне ситуације, које могу допринети, ако се не спроведу како треба или ако се појави нека неправилност или неуобичајеност, да се умирање настави, најчешће у покојниковој породици.

Божих и прослављање крсне славе су догађаји који су посвећени одавању поштовања прецима и, на симболичном плану, представљају време контакта са њима. Према народним веровањима, здравље, срећу и берићет дарују управо преци који, с обзиром на то да су изван времена и простора, поседују знање и о будућности потомака, па не изненађују гатања о животу, односно смрти у ове дане.

Међу сновима који најављују смрт се издваја више група и најчешће се веза између сањаног и смрти може лако уочити. У неким случајевима се ради о директној вези, док је у другим сновима значење скривеније или представља одраз у огледалу сневаног.

Драгана С. Ђурић*

Српска академија наука и уметности
Балканолошки институт
Кнеза Михаила 35
11000 Београд

Кључне речи: предзнаци смрти, посмртни обреди, животиње, снови, народна веровања, народна култура Срба

Dragana S. Đurić

OMEN DES TODES IM VOLKSGLAUBEN DER SERBEN

Diese wissenschaftliche Arbeit analysiert den Volksglauben über Todesomen bei Serben, untersucht deren Entstehung und deren heutige Relevanz. Der Forschungskorpus dieser Arbeit umfasst vor allem Monografien und wissenschaftliche Arbeiten zur Volkskultur der Serben, aber auch zu anderen südslawischen Völkern.

Nach traditionellem Glauben treten Haus- und Wildtiere (Hunde, Hahn, Huhn, Ochsen, Schlange, Kuckuck, Krähe oder Rabe) als Überbringer auf, welche den Tod ankündigen. Darüber hinaus wurden und werden heute noch plötzlich auftretende Geräusche im Haus (Knarren, Zerbrechen von Geschirr), als auch Phänomene bei Bestattungsriten und christlichen Feiertagen als auch Träume mit bestimmten Motiven als Omen, welche den Tod ankündigen interpretiert.

* draganasdjuric@gmail.com